

Ігор Доцяк

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглядається взаємозв'язок політичних та економічних перетворень у процесі демократизації суспільної системи України. Аналізується взаємодія політичної та економічної сфер через соціальні чинники та характеристики. Обґрунтовується думка про неефективність соціальних перетворень "після помаранчевого" періоду в плані закладення економічних та соціальних передумов демократичної політичної системи в Україні.

The connection of political and economic transformations in the process of democratization of the public system of Ukraine is examined in the article. The cooperation of political and economic spheres through social factors and characteristics has been analysed. The idea about inefficiency of social transformations of "after-orange" period from the point of view of economic and social prerequisites of the democratic political system in Ukraine is grounded.

Трансформація політичної системи суспільства передбачає глибинні, сутнісні та всеохоплюючі зміни соціальної, політичної, культурної та економічної сфер, які зумовлені насамперед потребами самої системи, ніж зовнішніми чинниками. Зміни, які відбуваються, реалізуються в усіх суспільних сферах та передбачають їх взаємозв'язок та взаємозалежність. Предметом нашого дослідження є аналіз взаємозалежності політичної та економічної сфери в контексті суспільних трансформацій сучасної України. Утвердження демократичної політичної системи неможливе без відповідних економічних передумов. У той же час політичні рішення визначають ефективність функціонування економічної системи та зміни соціальної структури. У політичній науці широко досліджувався вплив рівня економічного розвитку на виникнення демократії. У 50-х роках американські вчені Д.Лернер та С.Ліпсет сформулювали гіпотезу, згідно з якою успішний економічний ріст

приводить до плюралізму та обумовлює виникнення демократичного політичного режиму¹.

Р.Даль пов'язував розвиток демократії з рівнем доходів населення, використовуючи такий інтегральний показник, як величину валового внутрішнього продукту на душу населення. На його думку, шанси поліархії зростають, коли ВВП на душу населення перевищує 700 – 800 доларів США, і є майже мінімальними при рівні менше 200 доларів².

Дещо пізніше С.Ліпсет, К.Сер та Д.Торрес дійшли висновку, що шанси для демократії зростають в країнах з рівнем економічного розвитку до 2346 доларів США ВВП на душу населення, в межах 2346-5000 доларів вони значно знижуються, а після 5000 проходить стабілізація відносин між демократією та економікою³.

Звичайно, макроекономічні показники є досить умовними, оскільки не відображають всього комплексу соціальних, культурних та політико-правових передумов, необхідних для становлення демократії. Більше того, в трансформаційних процесах простежується зростання ролі політичних чинників. Справедливим є зауваження російського вченого В.Коновалова про те, що саме на першій, переломній фазі трансформації необхідні багатократні зусилля в політичній сфері, а саме прояв політичної волі, рішучості. У цьому сенсі можна поставити під сумнів тезу, згідно з якою основна проблема постсоціалістичних країн є по суті проблема економічна. Це, швидше, проблема політична, цілевизначальної властивості. Якою мірою визначення політичних цілей може завести країни в економічну безвихідь, в такій же мірі ухвалені на політичному рівні рішення, здатні вивести її звідти⁴.

У вітчизняній політичній науці взаємозв'язок політики та економіки в умовах трансформації розглядається недостатньо.

Аналізуються здебільшого політичні процеси у відособленні від економічних та соціальних чинників, увага зосереджується на аналізі економічних інтересів політичних суб'єктів та економічних

¹ Ліпсет С.М., Сен К.-Р., Торрес Д.Ч. Сравнительный анализ социальных условий необходимых для становления демократии // Международный журнал социальных наук. 1993. – №3. – С.15

² Даль Р. Введение в экономическую демократию. – М., 1991. – С. 25

³ Ліпсет С.М., Сен К.-Р., Торрес Д.Ч. Сравнительный анализ социальных условий необходимых для становления демократии // Международный журнал социальных наук. 1993. – №3. – С.16.

⁴ Коновалов В.Н. Экономика и политика. Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1995. – С.183.

складових передвиборчих програм учасників виборчих перегонів різних рівнів. Окремо можна виділити нещодавні дослідження М. Михальченка, Хоанг Хай Банга, Т. Сириці, в яких розглядається пріоритетність щодо політики та економіки і заперечується наявність домінант у такій взаємодії.

На нашу думку, потребує удосконалення методологія дослідження взаємозв'язку політики та економіки на сучасному етапі трансформації України. Ця проблема є актуальною, оскільки система перехідного періоду пов'язана із цілісними змінами, які стосуються всіх сфер суспільних відносин. Демократичний транзит передбачає формування нових політичних, соціальних та економічних відносин. Утвердження прозорих та справедливих виборів, багатопартійності, свободи слова може розглядатись як передумова утвердження демократії та ринкової економіки. Але відсутність ефективних економічних перетворень в плані дерегуляції системи господарських відносин, подолання монополізму, зменшення податкового тиску, гарантування права власності і т. д. нівелює політичну складову і тим самим затрудняє, якщо не унеможливує, формування демократичної політичної системи. Економічні передумови, з одного боку та політичні рішення – з іншого, визначають характер та динаміку соціальної структури суспільства. Вона, в свою чергу, виступає основою як економічних, так і політичних перетворень. Соціальна складова є базовою як при проведенні економічних реформ і забезпеченні ефективності системи суспільного виробництва, так і при політичних перетвореннях. Без відповідної соціальної основи неможливі ні економічні, ні політичні реформи. Таким чином, аналіз взаємозалежності політики й економіки можливий через призму соціальних характеристик суспільства.

За своєю суттю соціальна структура та соціальні взаємовідносини реалізуються через лігатури (Р. Дарендорф) чи соціальний капітал (Ф. Фукуяма). Звичайно, не менш важливою є культурна сфера, що визначає морально – етичні основи функціонування суспільства та його ціннісні пріоритети, проте це вимагає окремого, більш глибокого дослідження швидше у царині соціальної філософії.

Особлива роль політики полягає в тому, що вона реалізується через вольові відносини, є надзвичайно динамічною і значною мірою залежить від суб'єктності політичних акторів. Політичні рішення швидкі і мінливі, а соціальна та економічні сфери змінюються повільно, бо розвиваються за об'єктивними законами.

Політичний погляд на зміни економічних основ трансформації українського суспільства можливий лише через аналіз соціальних

складових, що реалізуються в цих сферах. Тому наше дослідження має на меті знайти відповідь на запитання: яким чином політичні рішення української влади після Помаранчевої революції вплинули на розвиток економічної сфери та соціальні взаємовідносини? Чи сприяли ці рішення формуванню економічної та соціальної бази демократії?

На загал в економічній політиці держави, не залежно від персонального складу уряду та формату правлячої коаліції у Верховній Раді України, можна виділити такі тенденції:

– посилення податкового та регулятивного тиску на всі види економічної діяльності. До цього часу не прийнятий Податковий кодекс, який сприяв би прозорості та упорядкованості у сплаті податків, не зроблено суттєвих кроків щодо дерегуляції системи економічної діяльності. Як наслідок, зростає корумпованість як контролюючих органів, так і влади в цілому;

– продовжується практика непрозорої приватизації, що здійснюється в інтересах окремих фінансово – політичних груп всупереч загальнонаціональним. Приватизаційні виплати знижуються, кошти розбазарюються, інвестиційні зобов'язання не виконуються;

– діяльність великих державних підприємств чи підприємств з переважаючою часткою державної власності (“Нафтогаз”, “Укрнафта”, “Енергоатом”, енергогенеруючі компанії та ін.) ведеться в інтересах окремих фінансово-промислових груп. Причому зміна уряду супроводжується зміною менеджменту та перерозподілом контролю за підприємствами між “дружніми” фінансово-промисловими структурами;

– запроваджуються схеми, які дають можливість перекачувати значну частку державного бюджету на користь наближених фінансово-промислових груп: повернення ПДВ, постачання енергоносіїв, тендерні закупівлі, розподіл земель несільськогосподарського призначення. В них задіяні і провладні, і опозиційні політичні сили.

– діяльність виконавчої влади обмежується збільшенням соціальних виплат, поширенням пільг чи механічним підвищенням зарплат замість того, щоб створювати рівні умови для самореалізації та соціального просування економічно активного населення та забезпечувати ефективний перерозподіл доходів на користь малозабезпечених. Політичні рішення української влади сприяють збереженню та посиленню соціальної диференціації: встановлення єдиної ставки прибуткового податку на рівні 15%, запровадження нульової ставки оподаткування спадщини, відсутність податку на нерухомість та дивіденди.

Визначені тенденції призводять до деформації системи соціально-економічних відносин і до утвердження кланово-бюрократичного чи конкурентно-олігархічного політичного режиму. Основними рисами такого режиму, на нашу думку, є:

– практика зрошування бізнесу і влади. Політичні партії використовують бізнес для фінансування своїх виборчих кампаній, обіцяючи відшкодувати борги у випадку приходу до влади. Фінансово – промислові структури купують цілі партії чи блоки, часто навіть прагнучи диверсифікувати свої ризики. Вкладення у політику стали найпопулярнішими інвестиціями, які дають можливість отримати депутатський статус, соціальний престиж, економічні преференції чи захист від відповідальності за різноманітні порушення чи навіть злочини. Відсутній інститут політичної відповідальності влади різних рівнів;

– високий рівень тінізації економіки (на рівні 45- 50%). Про масштаби тінізації можна судити на простому прикладі: у 2007 році за митними деклараціями ввезено мобільних телефонів на 30 млн. доларів, хоча ринок відзвітував, що продано на 500 млн. Тінізація охоплює не лише економіку, але і всі сфери суспільного життя. Проходить розподіл і перерозподіл величезних грошових ресурсів, що живлять корупційні схеми в освіті, охороні здоров'я, культурі;

– посиленням майнової та соціальної диференціації населення. З одного боку десяток мільярдів, з іншого – мільйони, що живуть за межею бідності. Децильний коефіцієнт (співвідношення рівня доходів між 10% найбагатших і 10 % найбідніших сімей) в Україні становить 25 разів при 3-9 в розвинутих країнах. За останні 5 років зарплата народного депутата України зросла в 100 разів⁵. Бюрократія діє у власних інтересах і отримує так звану політичну ренту – прибуток від влади. Чим більший обсяг владних повноважень – тим більша величина політичної ренти;

– низьким рівнем довіри до політичних інститутів. Населення адаптувалось до економічних негараздів і виживає власними силами, не сподіваючись на політичну владу і не довіряючи їй. Зростає трудова еміграція, підприємці пристосовуються до тіньових схем ведення господарської діяльності. Висока економічна активність населення супроводжується низькою суспільно-політичною активністю. Посилення індивідуалізму населення в боротьбі за виживання є однією з причин відсутності незалежних та дієвих профспілок та об'єднань підприємців, які могли б ефективно від-

⁵ Львова І. Багаті не діляться з бідними // Експрес. – 8-15 червня. – 2006р. – С. 4.

стоювати свої права. Для більшості громадян політична активність зводиться тільки до участі у виборах.

Проте дострокові вибори до Верховної ради України 2007 р. показали зниження й електоральної активності громадян: взяло участь в голосуванні близько 60% громадян в порівнянні з 77,19% на повторному голосуванні у виборах Президента України 26.12. 2004 року та 66,59 % на виборах Верховної ради України 26.03.2006 р.⁶

Правовий нігілізм та низька політична культура державних чиновників різних рівнів, неефективна та корумпована судова система, заангажованість правоохоронних органів роблять неможливим подолання корупції, яка набула в державі загрозливо-потворних масштабів.

Економічні основи суспільних трансформацій дозволяють класифікувати Україну за образом визначенням О.Гаврилишина як “державу, захоплену олігархами”⁷. Жменька переможців у перехідних суспільствах – так звані олігархи – отримали дуже багато, а ті, хто програв, є дуже численними, і отримали від перетворень мало, якщо взагалі щось отримали. Відбувається захоплення держави економічними олігархами, що зумовлює посилення автократичних процесів. Проте і в економічному плані панування олігархів не є ефективним. Вони лише спочатку підтримують реформи, але потім починають їх блокувати, бо це веде до зменшення отримуваної ними ренти.

Відомий дослідник посткомуністичних перетворень М.Олсон відзначає, що антиринкова політика породжує велику тіньову економіку та корупцію у держав⁸. Проте наявна система не може забезпечити два основні моменти, що виступають основою ефективного економічного розвитку:

– захисту майнових та контрактних прав економічних суб’єктів;

– довгострокові горизонти планування, що є головною умовою щодо залучення інвестицій.

Захоплення держави економічними олігархами та формування кланово-олігархічного режиму в Україні унеможливило економіч-

⁶ www.cvk.gov.ua

⁷ Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. – Переклад з англ. А.Іщенко. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С.293.

⁸ Олсон, Менкур Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур /Пер. з англ. А.Іщенко. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 132.

ний прогрес, нівелює соціальний та політичний поступ.

Комплексність процесу перетворень передбачає вирішення завдань економічного соціального та політичного характеру. О. Гаврилишин об'єднує їх на основі здійснення таких заходів:

– скасування найкричущих випадків незаконної приватизації та усунення олігархів від влади;

– обмеження влади олігархів запровадженням антимонопольного законодавства;

– стимулювання розвитку сектору малого та середнього бізнесу заходами забезпечення відкритої конкуренції, вільного доступу на ринок і чесного та рівного для всіх правового середовища, формування політичної протизваги великим економічним утворенням⁹.

Проте дані заходи мають в основному економічний характер, хоча передбачають прийняття цілого комплексу політичних та соціальних рішень і можуть викликати значний суспільний резонанс. Без зміни ролі громадянського суспільства та формування дієвої контреліти неможливі ніякі суттєві зміни в плані трансформаційних зрушень українського суспільства. Загальносвітові тенденції економічного розвитку та посилення процесів інтеграції України в європейський політичний та економічний простір неминуче зумовить обмеження олігархічної влади. З іншого боку, зміна стандартів життя, формування соціально активного середнього класу неминуче пов'язана з утвердженням гарантій прав власності та контрактів, обмеження бюрократичного диктату та правового нігілізму.

Діяльність української влади після Помаранчевої революції не тільки не реалізувала високі соціальні очікування громадян, але й посилила соціальну диференціацію, сприяла утвердженню правового нігілізму та соціальної аномії. Не відбулось розширення соціальної та економічної бази демократії, корупція охопила всі сфери суспільних відносин та реально загрожує національній безпеці. Сформувався кланово-бюрократичний політичний режим, що діє всупереч загальнонаціональним економічним та політичним інтересам, використовуючи євроінтеграційну та демократичну риторику.

Утвердження наявних політичних практик не створює умов для ефективного соціально-економічного розвитку, призводить до загострення соціальної напруженості та політичної нестабільності. І в першу чергу від рівня суспільної активності громадян України,

⁹ Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. – Переклад з англ. А.Іщенко. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – С.303.

які показали свої потенційні можливості в час Помаранчевої революції, залежить майбутній розвиток політичних трансформацій в Україні.

Література:

1. Липсет С.М., Сен К.-Р., Торрес Д.Ч. Сравнительный анализ социальных условий необходимых для становления демократии // Международный журнал социальных наук. 1993. – №3. – С.12- 28.
2. Даль Р. Введение в экономическую демократию. – М. – 1991.
3. Коновалов В.Н. Экономика и политика. Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1995. – 196 с.
4. Львова І. Багаті не діляться з бідними // Експрес. – 8-15 червня. – 2006 р.
5. www.cvk.gov.ua
6. Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. – Переклад з англ. А.Іщенка. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 384 с.
7. Олсон, Менкур Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур /Пер. з англ. А.Іщенка. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 174 с.